

JOUKO TALONEN

Lars Levi Laestadius ja saamelaiset

PAJALAN KIRKKOHERRA JA LAESTADIOLAISEN HERÄTYSLIIKKEEN PERUSTAJA LARS LEVI LAESTADIUS

EMILE LASSALLEN LITOGRAFIA CHARLES GIRAUDIN VALOKUVAN MUKAAN 1847-1849. MUSEOVIRASTO | MUSEALÁGÁDUS

kaan jatkanut suvun traditiota ammatillisesti, sillä hän oli toiminut Nasa-tunturin hopeakaivoksen vuorivoutina. Tämän työnsä menetettyään hän asettui uudisasukkaaksi Arjeplogin Jäckvikin syrjäkylään. Carl Laestadius oli kaukaa saamelaistaustainen, sillä hänen äitinsä Catharina Olofsdotter Gra[a]n oli 1600-luvulla vaikuttaneen saamelaisen papin Olaus Stephani Graanin jälkeläinen. Lars Levi ja Petrus Laestadius syntyivät Carl Laestadiusen toisesta avioliitostaan Anna Magdalena Johansdotterin kanssa. Anna Magdalenan sukujuurissa oli saamelaiskytkös. Hänen isoäitinsä isoäidin isä oli saamelaispappi Sjul Granberg (Sigvardus Granberg) (1682-1731). Niin ikään on huomattava, että Laestadius meni naimisiin 1827 Brita Kajsa Alstadiusen kanssa, ja tällä oli niin ikään saamelaisia sukujuuria.

Laestadiusta ei voi kuitenkaan biologisten perintötekijöiden valossa pitää saamelaisena. Lukuisilla pohjoiskalotin asukkailla oli kaukaisia sukukytköksiä saamelaisiin 1800-luvulla, koska eri kansat olivat pohjoisilla alueella eläneet yhdessä ja keskinäisessä vuorovaikutuksessa satoja vuosia. Laestadiusen toiminnan ja elämäntyön valossa häntä voidaan pitää kuitenkin yhteiskunnallis-kulttuurisesti saamelaisena.

Laestadiusen saamelaisidentiteetti on syytä nähdä hänen saamansa kasvatuksen ja yhteiskunnallisen ympäristönsä tuotteena. Hänen äitinsä käytti saamelaisperinteen kasvatustietoja poikiensa suhteen. Lars Levi ja Petrus Laestadius siirtyivät sittemmin vanhemman velipuolen Kvikkjokin papin Carl-Erikin (1775-1817) pappilaan huollettaviksi 1808.

Saamen kieli tuli tutuksi pojille jo lapsuudessa. Äitinsä edustaman piitimensaamen lisäksi Lars Leville tuli siellä tutuksi luulajansaame. Lars Levi ja Petrus Laestadiusen

kerrotaan käyttäneen luulajansaamen kieltä jo leikeissään Kvikkjokissa muiden poikien kanssa. Myöhemmin Karesuvannon kautenaan 1826-1849 hän omaksui sen saamen murteen, jota tavallisesti on sanottu pohjoissaameksi. Saamelainen ympäristö ja elämäntyyli sekä Lapin laajat erämaat ja pitkät etäisyydet muokkasivat epäilemättä Laestadiusta ja hänen todellisuuskäsitystään lapsuuden ja varhaisnuoruuden vuosina.

Saamelaisalueen pappi ja saamen kirjakielen edistäjä

Karesuvannon seurakunnan jäsenistä kaksi kolmasosaa oli saamelaisia. Lähes kaikki muut olivat suomalaisia uudisasukkaita. Hän oli ahkera pappi, joka kohtasi seurakuntalaiset arjessa. Hän vieraili saamelaisten kodissa, huolehti kirkollisesta kansanopetuksesta ja otti alkuperäisväestön huomioon myös jumalanpalveluksissa.

Hän keskusteli saamelaisten kanssa heidän omalla kielellään niin kristillisyydestä kuin muidenkin asioista. Karesuvannon kautenaan hän opetteli myös suomen kielen ja saarnasi joskus alueen tunturisaamelaisten kielellä. Rippikoulua hän niin ikään piti tällä saamen kielellä. Kun Ruotsin lähetysseura perusti niin sanotut Lapin lasten lähetyskoulut 1835, Laestadius oli aktiivinen tässä koulutoiminnassa. Myöhemmin herätyksen puhjettua nämä koulut toimivat herätyksen yhtenä väylänä, sillä Laestadius koulutti lastenopettajiksi eli katekeetoiksi herätykseen tulleita maallikkoja.

Laestadius oli ensimmäinen saamelaiskirjailija, jonka kirjakieli oli kotalappi. Hän loi tavallaan "kotalapin" tai pohjoissaamen kirjakielen, joka nojautui hänen oppimaansa luulajansaame-

SAAMELAISSAARNAAJA PER ANDERS NUTTI. KUVA: MAUTI KINNUSEN KOKOELMAT, LAPPEENRANTA.

SAAMELAISSAARNAAJA PER VASARA PUOLISOINEEN 1922.

KUVA HJALMAR WERSTESON, ÖDEMARKPROFETENS LÄRJUNGAR, STOCKHOLM

meen. Kun hän 1839 aloitti saamenkielisen julkaisutoimintansa, hän päätyi käyttämään tätä luomaansa kirjakieltä. Kirjanen Hållaittem ristagasa ja satte almatja kaskan (Keskustelu kristityn ja tavallisen ihmisen välillä) oli ainutlaatuinen teos saamelaiskirjallisuuden historiassa. Teoksellaan hän muokkasi luulajansaamen kirjakielen. Se oli myös ensimmäinen ja kokonaan saameksi julkaistu teos.

Tämän lisäksi Laestadiusen kirjallisesta tuotannosta löytyy muitakin saamenkielisiä tekstejä, kuten esimerkiksi Raamatun kertomuksia sisältävä laaja teos Tåluts suptsasah, Jubmela pirra ja almatji pirra (Vanhoja kertomuksia Jumalasta ja ihmisistä) 1844. Professori Juha Pentikäisen mukaan Laestadius oli saamelaiskirjallisuuden edistämisessä patriootti, joka halusi kehittää saamen kieltä samassa hengessä kuin Suomessa oli aikanaan kehitetty suomen kieltä.

Saamelaisten puolustaja

Kaaresuvannon kirkkoherra ja kirkollisten koulujen tarkastaja liikkui laajasti Ruotsin lapinmailla, jotka kuuluivat Härnösandin hiippakuntaan. Hän taisteli rationalismia vastaan ja puolusti pietismia. Samalla hän oli kirkollisen "aluepolitiikan" kannattaja, jonka identitetiin kuului edustaa kuningaskunnan syrjäisiä alueita luterilaisen valtiokirkon "kuolleita" keskuspaikkoja, Upsalaa, Tukholmaa ja Härnösandia vastaan. Kuvaavaa on se, miten "vallankumouksellisesti" Laestadius esiintyi Härnösandin tuomiokapitulissa puolustaessaan pastoraaliväitöskirjaansa *Crapula Mundi* 1843.

Tutkielman yksi saameksi kirjoitettu väitöslause oli varsin erikoinen. Se sisälsi nimittäin voimakkaan apologian Lapin alkuperäiskansan puolesta:

Lappalainen on paremman laatuinen ihminen kuin paikallaan asuva tai ei-lappalainen.

Laestadius ei ollut vielä tuossa vaiheessa kokenut elämänsä suuntaa muuttanutta hengellistä murrostaan, mutta hänen ajattelussaan oli pietistinen viritys. Samalla hän oli sisulla ja sydämellä samaistunut saamelaisalueen intresseihin ja saamen kansaan.

Saamelaisten mytologian ekspertti

Tutkijana Laestadius oli paneutunut saamelaisten vanhoihin uskomuksiin, tapoihin ja uskomuksiin. Kuten tunnettua hän toimi ranskalaisen tieteellisen retkikunnan La Reseche oppaana pohjoiskalotin alueella 1838. J. P. Gaimardin johtama retkikunta teki tutkimustyötä pohjoisessa Skandinaaviassa, Islannissa, Färsaarilla ja Huippuvuorilla 1838--1840. Laestadius jakoi ranskalaistutkijoille tietämystään vanhoista saamelaisista tarinoista. Retkikunnassa mukana ollut Xavier Marmier (1808--1892) kertoi myöhemmin:

Illallisen jälkeen herra Laestadius istahti porontaljalle nuotion ääreen, sytytti piippunsa ja tarjoutui kertomaan meille lappalaisten tarinoita. Asetuimme kiireesti hänen ympärilleen ja hän kertoi meille Staalosta.

Laestadius oli suunnitellut saamelaisten mytologiaa koskevan teoksen kirjoittamista jo 1833, mutta nyt ranskalaisen retkikunnan tapaamisen myötä hän ryhtyi työhön. Hän lupasi nimittäin näille ranskalaisille tutkijoille laatia saamelaismytologiaa koskevan tutkimuksen, jonka piti ilmestyä La Reserche-retkikunnan julkaisusar-

jassa. Tämän tutkimuksen ensimmäinen osa, joka käsitteli jumaluusoppia, oli valmiina jo 1840. Loput kolme osaa ja kirkkoherra Jacob Fellmanin samaa aihepiiriä koskevan käsikirjoituksen kommentit olivat lopulta valmiina keväällä 1845.

Ensimmäisen osa saapui Gaimardille Ranskaan aikaisintaan vuoden 1842 lopussa. Sen jälkeen loppuaineisto saapui Pariisiin 1845. Tässä vaiheessa oli retkikunnan Voyages -julkaisuhanke todennäköisesti jo päättynyt. Laestadiusen tekstit hautautuivat kirjastojen uumeniin. Niiden löytyminen on suorastaan salapoliisikertomus, jossa oli eri vaiheita. Kuvaavaa oli, että mytologian loppuosa löytyi yllättäen Yhdysvalloista Yalen yliopiston kirjastosta 1946.

Lappalaisten mytologian katkelmia ilmestyi sittemmin ruotsiksi 1959. Lopulta Katkelmat ilmestyivät ilman poistoja neljänä eri laitoksena 1994–2002, myös englannin kielellä Börje Vähämäen kääntämänä 2002. Lisäksi teoksen jumaluusoppia koskeva osa ilmestyi ruotsin kielillä Tromssassa 2003. Merkittävän arktisen alueen mytologian ja uskonnontutkijan teos tuli nyt viimein suuren maailman tietoisuuteen.

Herätyssaarnaajana

Vuosi 1844 merkitsi muutosta Laestadiusen elämässä. Hän tapasi vuoden alussa Åselessa tarkastusmatkalla ollessaan saamelaisnaisen, Lapin Marian, joka myöhemmin on identifioitu Milla Clementsdottir-nimiseksi, joskin norjalainen tutkija Rolf Inge Larssen on äskettäin pohjennut mahdollisuutta, että kysymyksessä olisi nainen nimeltä Maria Magdalena Mathsdotter.

Joka tapauksessa tämä lukijaliikkeeseen kuulunut kansannainen todisti uskostaan oppineelle kirkomiehelle niin vakuuttavasti, että tämä

kohtaaminen oli varsin ratkaiseva Laestadiuksen hengellisessä kehityksessä. Nyt kovien lakisaar-
nojen rinnalle tuli mukaan evankeliumin viesti. Seurauksena oli ennennäkemätön uskonnolli-
nen herätys pohjoiskalottialueella. Tämä kaikki
muutti myös Kaaresuvannon kirkkoherran toi-
minnan ja kiinnostuksen painopistettä. Saamen
kirjakielen kehittäminen ja saamelaismytologian
tutkimus jäivät taka-alalle. Alkanut uskonnolli-
nen herätys ja sen johtaminen veivät yhä enem-
män hänen voimavarojaan.

Lestadiolainen herätys niveltäi kuitenkin
kiinteästi saamelaiskontekstiin. Herätys alkoi
juuri seurakunnassa, jossa oli saamelaisen enem-
mistö. Rovasti Laestadius oli taitava valjastamaan
Lapin lasten lähetyuskoulut ja Kaaresuvannon
raittiusyhdistyksen alkaneen herätyksen levit-
tämiseen. Samalla hän kiersi niin sanottua kon-
ventikkeliplakaattia vuodelta 1726. Pietismin
leviämisen estämiseen tarkoitettu säädös kielsi
maallikkojen pitämät hartauskokoukset, mutta
se ei estänyt kylärükousten pitämistä. Laestadius
osasi myös käyttää saamelaisuuden ja saame-
laismytologian asiantuntemustaan saarnois-
saan, joissa hän puhutteli seurakuntalaisia.

Kansa ymmärsi saamelaiden uskomus-
maailmasta noussutta kieltä. Saamelaisesta
mytologiasta nousseet käsitteet, kuten maahi-
set, maanalaiset, manalaiset, äpäret, hattarat
liitettiin nyt luterilais-pietistisen herätysaar-
nan tulkintahorisonttiin. Laestadiuksen voi kat-
soa edustaneen tässä mielessä suhteessaan
pohjoiskalotin alkuperäisväestöön, siis saame-
lasiin kontekstuaalista teologiaa. Hän puhui
seurakuntalaisilleen suoraan ja tavalla, jonka
tavallinen kansa ymmärsi.

Laestadiuksen oli siis monestakin näkökul-
masta helppo samaistua saamelaisiin.

Hänen sosiaaliset lähtökohdansa, kielitai-

tonsa ja arjen kanssakäymisensä alkuperäis-
väestön parissa tekivät hänestä saamelaiden
silmissä uskottavan papin, joka erosi monista
pohjoismaiden valtiokirkkojen kirkkoruhtinais-
ta. Myös Laestadiuksen koulutoimi saamelais-
ten hyväksi ja hänen sosiaalinen toimintansa
voidaan nähdä luottamusta herättävinä asioina
alueella. Hänen kerrotaan olleen seurakunta-
laisten ja kulkulappalaisten auttaja. Niinpä Brita
Kaisa Laestadius keitti pari kertaa viikossa pa-
dallisen lihakeittoa, jota tarjottiin Kaaresuvannon
pappilassa vierailleille.

Vaikka Laestadius koki yhteiskunnan ja
kirkon viranomaisten taholta usein voimakasta
vastustusta, hän oli tavallisen kansan, erityi-
sesti heränneiden suuressa suosiossa. Niinpä
kerrotaan, että kevättalvella 1861 pidetyissä
Laestadiuksen hautajaisissa itkettiin niin run-
saasti, ettei saattoväki pystynyt kuulemaan
hautauspuhetta.

Alkuheräyksen saamelaisekspansio

Lestadiolaiseen alkuheräykseen liittyi voima-
kas saamelaisekspansio. Norjassa herätysliike
oli alkuvaiheessaan vahvasti saamelaiden ja
suomalaisten (kveenien) uskonliike. Ofotenin
ja Sør-Tromsin alueella lestadiolaisuus oli
puhtaasti saamelainen liike ensimmäiset 25
vuotta. Monet liikkuvat porosaamelaiset ja
maallikkoaktiivit kokivat herätyksen sanoman
levittämisen uskonnollisesti merkittäväksi. Yksi
merkittävä uskonlevittäjä Norjan pohjoisosas-
sa oli nuori saamelaisnainen Karen Nilsdatter
Nirpi (Jerpe-Gáddja) (1830-1886), joka liit-
tyi herätykseen rippikouluaikaanaan Ruotsin
Jukkasjärven herätyksessä 1847-1848.

Lestadiolaisuuden myöhemmässä histo-
riankirjoituksessa arvovaltaisiin alkuajan perus-

hahmoihin kuuluivat myös tunnetut saamelaisaarnaajat Per Anders Nutti (Antin Pieti) (1825–1898) ja Petter Vasara (Ies-Pieti) (1815–1896). Heidän saarnatoimensa kesti vuosikymmeniä alettuaan alkuheräyksen aikana. Molemmat olivat myös valistuneita yhteisöllisiä vaikuttajia.

Käännekohtaa lestadiolaisen herätyksen saamelaisekspansiossa merkitsi kuitenkin Kautokeinin kapina 1852. Laestadiuksen opeista riippumatta eräät hurmahenkiset heränneet saamelaiset nousivat kapinaan Norjan viranomaisia vastaan marrakuussa 1852. Kapinassa tapahtui myös veritekoja. Se jätti pitkäkestoisen jäljen pohjoiskalotin historiaan. Laestadiusta syytettiin kapinasta, vaikka sen toimijat eivät edustaneet kapinan tehdessään varsinaista lestadiolaista herätystä. Kirkolliset viranomaiset vapauttivatkin Laestadiuksen hä-

neen kohdistuneista syytöksistä.

Kautokeinin tapahtumat vaikuttivat kuitenkin sen, että lestadiolaisuuden laaja saamelaisekspansio pysähtyi pitkäksi aikaa. Vaikka toki saamelaisia oli edelleen herätysliikkeessä, sen etninen profiili muuttui. Pohjoiskalotin ulkopuolelle levitessään lestadiolaisuus muuttui yhä enemmän suomalaiseksi ja talonpoikaiseksi liikkeeksi. Jo 1800-luvun lopussa se oli globaali uskonliike, jonka pohjoisin kannatuspiste oli Hammerfestissä, eteläisin Tallinnassa Virossa, itäisin Pietarin maailmankaupungissa Venäjällä ja läntisin Astorian kaupungissa Tyynen meren rannalla Yhdysvalloissa.

KIRJOITTAJA

JOUKO TALONEN

KIRKKOHISTORIAN EMERITUS-PROFESSORI

OSA RUOTSIN JUKKASJÄRVEN KIRKON ALTARTRIPTYYYKKIÄ.

TAITELIJA BROR HJORTH 1958. KUVA: EMIL ANTON.

